

ԱՐՄԵՆ ԱՍԱՏՐՅԱՆ

ՀՀ ԳԱԱ փիլիսոփայության, սոցիոլոգիայի և իրավունքի ինստիտուտի ասպիրանտ

**ԻՐԱՎՈՒՆՔԻ ԳԵՐԱԿԱՅՈՒԹՅԱՆ
ՀԻՄՆԱՐԱՐ ՆՇԱՆԱԿՈՒԹՅՈՒՆՆ
ԻՐԱՎԱԿԱՆ ՀԱՄԱԿԱՐԳՈՒՄ**

Իրավունքի գերակայությունն իրավունքի սկզբունք դիտարկելիս հարկ է այդ տեսական հիմնախնդրի լուծման համար առանձնացնել անհրաժեշտ արդիական ուղղությունները և նախապատվությունը տալ նոր մեթոդաբանական մոտեցումների, որոնք իրավունքի գերակայության հիմնահարցերը թույլ կտան հետազոտելու առավել ամբողջական ու համակարգված՝ արդի իրավական համակարգերի զարգացումներին և իրողություններին համապատասխան: Այդպիսի մեթոդաբանական ուղեցույցներից մեկն իրավունքի սկզբունքների հասկացության և համակարգի վերլուծությունն է, մասնավորապես հետևյալ հարցադրումներով՝

ա) ի՞նչ բնույթ ունեն իրավունքի սկզբունքները, ինչից հետևելու է, թե ի՞նչ նշանակություն ունի իրավունքի գերակայությունը, որպես իրավունքի սկզբունք իրավական կարգավորման համակարգում,

բ) որո՞նք են իրավունքի սկզբունքները, և ի՞նչ տեղ է գրավում իրավունքի գերակայությունն այդ համակարգում,

գ) իրավունքի տեսությունն իրավունքի գերակայության հետ նույն հարթության վրա իրավունքի սկզբունքների ի՞նչ համակարգ է կազմում, և արդյո՞ք միանշանակ է իրավունքի գերակայությունն սկզբունք համարելը:

Այս հարցադրումներին պատասխանելու համար անհրաժեշտ է տեսական գրականությունից նախ առանձնացնել իրավունքի սկզբունքների ընդհանուր տեսական բնորոշումները, ինչպես նաև սկզբունքների շրջանակի ու համակարգի վերաբերյալ տեսական մոտեցումները: Իրավունքի տեսության մեջ «իրավունքի սկզբունք» եզրույթի բնորոշմանը և դրանց շրջանակին նվիրված է ծավալուն գրականություն (ինչպես ընդհանուր տեսական, այնպես էլ ճյուղային):

Իրավունքի ընդհանուր տեսության մեջ հեղինակների մեծ մասը իրավունքի սկզբունք եզրույթը բնորոշում է որպես իրավունքի բովանդակությունը, դրա էությունը և նշանակությունը հասարակության մեջ բնութագրող ելակետային գաղափար: Իրավունքի սկզբունքների այս բնորոշումը, լինելով ամենատարածվածներից մեկը, ներթափանցել է իրավունքի տեսության ուսումնական գրականություն՝ որպես հանրաճանաչ սահմանում:

Սակայն, կան նաև իրավունքի սկզբունքների այլ՝ ավելի լայն, բովանդակալից ու խորը բնորոշումներ: Այսպես, Վ.Ն. Կարտաշովն իրավունքի սկզբունքները դիտարկում է լայն իմաստով՝ որպես իրավունքի համակարգի հարաբերականորեն ինքնուրույն բաղադրատարր, իսկ դրա հասկացությանը տալիս է հետևյալ բնորոշումը. «Իրավունքի սկզբունքները համարվում են ելակետային նորմատիվ-դեկլարատիվ դրույթներ (իմպերատիվ պահանջներ), որոնք որոշում են հասարակական հարաբերությունների իրավական կարգավորման ընդհանուր ուղղությունը»: Մեկ այլ հեղինակի կարծիքով իրավունքի սկզբունքները հիմնարար գաղափարներ են, հիմնադրույթներ, որոնք արտահայտում են իրավունքի էությունը և բխում են արդարության և ազատության գերագույն գաղափարներից:

Քննարկվող նյութի նկատմամբ համալիր մոտեցում ապահովելու նկատառումով անդրադառնանք նաև այլ մասնավոր բնորոշումների: Մ.Ի.Բայտինը իրավունքի սկզբունքների բովանդակությունը սահմանում է, որպես որոշիչ գաղափարներ, դրույթներ, դիրքորոշումներ, որոնք կազմում են իրավունքի ծագման, զարգացման և իրականացման բարոյական և կազմակերպական հիմքերը: Իրավունքի սկզբունքների վրա հիմնված է իրավունքի ձևավորումը, շարժը և գործընթացը, ինչը թույլ է տալիս որոշել այդ իրավունքի բնույթը, որպես ժողովրդավարական կամ ընդհակառակը: Այս բնորոշման տեսանկյունից իրավունքի գերակայությունը, որպես իրավական սկզբունք ելակետային դրույթ է, որը գործում է իրավունքի ձևավորման, զարգացման և կիրառման ոլորտներում: Սկզբունքն իր բովանդակությունից բխող պահանջներով հանդերձ. «Ներթափանցում է հասարակության իրավական ողջ համակարգը: Դրանք բնութագրում են ոչ միայն իրավունքի էությունը, բովանդակությունը, արտացոլում են ոչ միայն դրա ներքին կառուցվածքը, այլև նրա կիրառման ողջ գործընթացը, շարժը»: Այսպիսի լայն մոտեցումը իրավունքի գերակայությանը, այսինքն՝ այն որպես ընդհանրապես իրավունքի հիմնարար սկզբունք դիտարկելը, շատ ավելի համակարգված է արտահայտում դրա պահանջների էությունը, քան իրավունքի գերակայությունը սոսկ որպես պետական իշխանության սահմանափակման տեսություն կամ

ԱՐԴԱՐԱԴԱՏՈՒԹՅՈՒՆ

զաղափար դիտարկելը:

Իրավունքի գերակայությունը իրավական սկզբունք համարելը ենթադրում է, որ այն, միաժամանակ, նաև պետական իշխանության համակարգի ձևավորման, զարգացման և կիրառական ելակետային դրույթ է: Մյուս կողմից, իրավունքի գերակայության, որպես իրավունքի սկզբունք դիտարկելը հաղթահարում է այն թերությունը, որը բնորոշ էր «իրավունքի գերակայությանը», որպես սահմանափակ պետության տեսությանը: Այսինքն՝ եթե իրավունքի գերակայությունը համարում ենք պետական իշխանության սահմանափակման տեսություն, ապա այն գործում է միայն ազգային պետաիրավական համակարգերի շրջանակում, իսկ միջազգային իրավունքի ոլորտին առնչվում է այնքանով, որքանով միջազգային հանրությունը կարող է այն ճանաչել որպես ազգային պետաիրավական համակարգերին ներկայացվող պահանջ: Մինչդեռ, իրավունքի գերակայությունը իրավունքի սկզբունք դիտարկելու դեպքում այդ հիմնադրույթը ելակետային է դառնում նաև բուն միջպետական իրավունքի բոլոր ինստիտուտների ձևավորման, զարգացման և կիրառման համար:

Այժմ փորձենք համակողմանի անդրադառնալ իրավունքի տեսության այնպիսի հիմնահարցերից մեկին, ինչպիսին է իրավունքի սկզբունքների համակարգը: Այս հիմնահարցն էական և սերտ կապ ունի մեզ հետաքրքրող սկզբունքի իմաստավորման հիմնախնդրի հետ և հնարավորություն կտա որոշելու իրավունքի գերակայության տեղը և դերը իրավունքի սկզբունքների համակարգում: Իրավունքի ընդհանուր տեսության և ճյուղային իրավական գրականության մեջ առկա են իրավունքի սկզբունքների բազմաթիվ դասակարգումներ: Օրինակ՝ ըստ Մ.Ի.Բայտինի, իրավունքի սկզբունքները լինում են բարոյական և կազմակերպական: Բարոյական իրավական սկզբունքները կազմում են իրավունքի բարոյական, հոգևոր հիմքը և անմիջականորեն ներազդում են իրավունքի նորմատիվ բովանդակության վրա: Դրանց համակցությունը, ըստ Բայտինի, կազմում են բնական օրենքներ և խորհրդանշում են մարդու հիմնական և հիմնարար իրավունքները: Այդպիսի բարոյական սկզբունքներ են՝ ազատությունը, հավասարությունը, կյանքի իրավունքը, մասնավոր և այլ ձևերի սեփականության իրավունքը, անվտանգությունը, մարդը, որպես բարձրագույն արժեք, մարդու իրավունքների պաշտպանությունը՝ որպես պետություն նպատակ և պարտականություն: Կազմակերպական իրավական սկզբունքներն են, մասնավորապես՝ դաշնային կառուցվածքը, օրինականությունը, իրավունքում համոզմունքի և հարկադրանքի, խթանման և սահմանափակման համակցումը: Իրավունքի կազմակերպական սկզբունքները սերտորեն կապված են բարոյական սկզբունքների հետ և «կազմում են իրավունքի կազմակերպական-ընթացակարգային հիմքը, կողմնորոշված են իրավունքի՝

քի՝ որպես հասարակական հարաբերությունների հատուկ կարգավորիչ դերի, իրավունքի կողմից իր յուրահատուկ իրավաբանական գործառույթների կատարման ապահովմանը»:

Այսպիսով, Մ.Ի.Բայտինի առաջարկված համակարգում բացակայում է իրավունքի գերակայությունը, որպես իրավունքի ինքնուրույն սկզբունք: Դա պայմանավորված է նրանով, որ Մ.Ի.Բայտինի իրավահասկացողությունը նորմատիվիստական է, որում տեղ չկա իրավունքի բովանդակային էության համար: Ինչ որ տեղ ոչ բավարար հիմքով նշված դասակարգման մեջ իրավունքի սկզբունքների մի մասը վերածվում է սուկ բարոյական կատեգորիաների, և երբ դիտարկում ենք դրանք իրավաբանական լայն դիրքորոշումների տեսանկյունից, ստացվում է, որ այդ իրավունքի սկզբունքները ոչ այլ ինչ են, եթե ոչ բնական հիմնական իրավունքները (հենց ինքը՝ Մ.Ի.Բայտինը այդպիսիք է համարում ազատությունը, հավասարությունը, կյանքի և սեփականության իրավունքը, անվտանգությունը, մարդը որպես բարձրագույն արժեք ճանաչելը, մարդու իրավունքների պաշտպանությունը, որպես պետության նպատակ սահմանելը և այլն):

Լինելով նորմատիվիստական դիրքորոշման տեսաբան՝ Մ.Ի.Բայտինը ելակետ է ընդունում այն, որ իրավունքի հասկացողության կառուցումը գուտ և միայն ձևակազմական հատկանիշների վրա, այնուամենայնիվ, ունի մեծ թերություն, որի հաղթահարման միջոց նա առաջարկում է իր կողմից «բարոյական» կոչված իրավական ընդհանուր սկզբունքների խումբը, որն էլ հենց իրավունք կոչված եզրույթի բուն էությունն է: Ընդ որում, նշված հեղինակը ընդունում է այն հանգամանքը, որ իր կողմից բարոյական անվանված իրավունքի սկզբունքները կազմում են իրավունքի հոգևոր հիմքը, անմիջականորեն ներգործում են իրավունքի նորմատիվ բովանդակության վրա: Այդպիսի մոտեցումը հենց հիմնավորում է իրավունքի սկզբունքների մեջ իրավունքի գերակայության սկզբունքի գոյության հանգամանքը: Այդ հաստատվում է նաև տեսության մեջ ընդունված այն դրույթով, որ իրավունքը և մարդու իրավունքները ըստ էության նույնն են»:

Այժմ անդրադառնանք իրավունքի ընդհանուր սկզբունքների շրջանակին: Այս հարցը իրավունքի տեսության մեջ ուղեկցվել է իրարամերժ տեսակետներով: Եթե փորձենք դասակարգել իրավունքի սկզբունքների շրջանակի հարցում տեսական մոտեցումները՝ կապված իրավունքի գերակայության նկատմամբ վերաբերմունքից, ապա կարող ենք փաստել տեսաբանների երկու խմբի առկայությունը: Հեղինակների մի փոքր մասը իրավունքի ընդհանուր սկզբունքների շարքում ներառում է «իրավունքի գերակայությունը», որպես իրավունքի ընդհանուր և հիմնարար դրույթ: Օրինակ՝ Օ.Ֆ.Սկակունն իրավունքի ընդհանուր սկզբունքներ է համարում իրավունքի գերակայությունը, օրի-

նականությունը, օրենքի առջև հավասարությունը, իրավունքների և պարտականությունների փոխկապվածությունը, պետության և անհատի փոխադարձ պատասխանատվությունը, մեղքի համար պատասխանատվությունը¹¹: Այս մոտեցումը յուրահատուկ է այնքանով, որ նա ուղղակիորեն, առանց վարանելու ազգային իրավական համակարգում իրավունքի ընդհանուր սկզբունք է համարում իրավունքի գերակայությունը¹²: Վերջինիս կարծիքով, իրավունքի գերակայությունն առաջնային տեղ է զբաղում իրավունքի սկզբունքների համակարգում և դրա գործողության հետևանքով իրավական կարգավորման համակարգում առաջնայնությունը միշտ պատկանում է մարդու իրավունքներին, իսկ պոզիտիվ իրավական կարգավորման աղբյուրների շարքում գործում է իրավական օրենքի գերակայության սկզբունքը: Այս մոտեցումը, ընդունելով որպես մեթոդաբանական կողմնորոշիչ, կարող ենք անել հետևություն այն մասին, որ իրավունքի գերակայության սկզբունքի բովանդակությունից բխող երկու հիմնարար պահանջներն են «մարդու իրավունքների առաջնայնությունը» և «իրավական օրենքի գերակայությունը»:

Իրավունքի գերակայության սկզբունքի գոյության կողմնակիցներից է Վ.Ն. Կարտաշովը, ըստ որի, իրավունքի հանրաճանաչ (համընդհանուր) սկզբունքներից են օրինականությունը, հումանիզմը, իրավահավասարությունը, ժողովրդավարությունը, ազատությունը, հրապարակայնությունը, անձի անձեռնմխելիությունը և սուբյեկտի պատասխանատվությունը մեղավոր արարքի համար: Վ.Ն. Կարտաշովի մոտ թվարկված սկզբունքների շարքում առաջին տեղը հատկացված է օրինականությանը, որը նշանակում է օրենքների և դրանց վրա հիմնված իրավական ակտերի խստագույն պահպանման (կիրառման) պահանջ, ինչպես նաև այնպիսի կարևոր հրամայականը, ինչպիսին է օրենքների գերակայությունը այլ ակտերի նկատմամբ¹³:

Վ.Ն. Կարտաշովի և Օ.Ֆ. Սկակունի հայացքների տարբերությունը իրավունքի գերակայության՝ որպես սկզբունքի նկատմամբ կայանում է նրանում, որ առաջինը իրավունքի գերակայությունը համարում է միջազգային իրավունքի և եվրոպական իրավական համակարգերի սկզբունք: Դրանով իսկ նա ուզում է հաստատել, որ ռուսական իրավական համակարգին առավել բնորոշ են օրինականության և օրենքի գերակայության սկզբունքները, որոնք չի կարելի շփոթել «իրավունքի գերակայության» սկզբունքի հետ: Բացի օրինականության սկզբունքի պահանջից, «իրավունքի գերակայության» սկզբունքը ենթադրում է նաև օրենքի որակական բնութագրերը, նրա մատչելիությունը, որոշակի կանխատեսելիությունը (կենսագործման հետևանքների կանխագուշակումը), իրավունքի սուբյեկտների շահերի իրականացման ու պաշտպանության իրավաբանական եղանակների արդ-

յունավետությունը և այլն¹⁴: Այսպիսով, Վ.Ն. Կարտաշովը միանշանակ ընդունում է արևմտեվրոպական իրավական համակարգերին բնորոշ սկզբունքը՝ իրավունքի գերակայությունը:

Հեղինակների երկրորդ խումբը իրավունքի ընդհանուր կոչված սկզբունքների համակարգում չի ներառում «իրավունքի գերակայություն» հասակ ձևակերպմամբ սկզբունքը: Օրինակ, Ա.Ն. Գոլովիստիկովը համարնդհանուր իրավական սկզբունքներ է համարում իրավական կարգավորման հիմնարար սոցիալական, բարոյական հիմունքները, մասնավորապես՝ ժողովրդավարությունը, սոցիալական ազատությունը, արդարությունը, մարդու իրավունքների և ազատությունների ճանաչումը, ապահովումն ու պաշտպանությունը, մարդասիրությունը, օրինականությունը, իրավահավասարությունը, օրենքի գերակայությունը իրավունքի այլ աղբյուրների նկատմամբ, իրավունքների և պարտականությունների միասնությունը, համոզման և հարկադրանքի համակցումը և այլն¹⁵: Իրավունքի ընդհանուր սկզբունքների շրջանակի նկատմամբ գրեթե նմանատիպ մոտեցման կողմնակիցներ են Օ.Ի.Ցիբուլսկայան¹⁶, Վ.Ի. Գոյմանը¹⁷, Վ.Ի. Լեուշինը¹⁸, Ռ.Ա. Ռոմաշովը և Ե.Գ. Շուկչինան¹⁹:

Այսպիսով, իրավունքի ընդհանուր սկզբունքների շրջանակի վերաբերյալ մոտեցումների դիտարկումը (ըստ իրավունքի գերակայության սկզբունքի նկատմամբ վերաբերմունքի) ցույց է տալիս, որ իրավունքի տեսաբաններն իրենց մոտեցումներում բաժանվում են իրավունքի գերակայության սկզբունքի գոյության և կիրառման ուղղակի, անմիջական կողմնակիցների և նրանց, որոնց կառուցած իրավունքի ընդհանուր սկզբունքների համակարգում իրավունքի գերակայության սկզբունքը ուղղակիորեն նախատեսված չէ: Միևնույն ժամանակ, միանշանակ պնդել, որ այս տեսաբանները գուտ նորմատիվիստներ են և չեն ընդունում իրավունքի գերակայությունը, չի կարելի, որովհետև նրանցից համարյա բոլորն, ինչպես տեսանք վերևում, իրավունքի ընդհանուր սկզբունք են ճանաչում մարդու իրավունքների առաջնայնությունը, հումանիզմը՝ բավականին լայն կերպով, արդարությունը և այլն: Այսինքն, իրավունքի գերակայության տարբեր վերջիններիս կողմից ընդունվում են անվերապահորեն:

Մարդու իրավունքների գերակայությունը կամ լայն իմաստով ընկալված հումանիզմը, որպես իրավունքի սկզբունք ճանաչելը, ըստ էության, նշանակում է իրավունքի գերակայության սկզբունքի գոյության ու գործողության անուղղակի ճանաչում: Այդ է հաստատում նաև այն, որ իրավունքի գերակայությունն ուղղակիորեն ձևակերպող և սկզբունքների համակարգում դրան տեղ հատկացնող հեղինակները դրա բովանդակային բաղադրիչներ են ճանաչում «մարդու իրավունքների առաջնայնությունը» և «իրավական օրենքների գերակայու-

թյունը»:

Իրավունքի գերակայության սկզբունքից խուսանալելու պատճառներից է նաև իրավահասկացողության իրավաբանական վարկածի և դրանից բխող նոր իրավական սկզբունքի՝ «իրավունքի գերակայության» նորամուծությունը հետխորհրդային և հետսոցիալիստական իրականության մեջ: Այդ նորույթի ճանաչումը պահանջում է հեղափոխական համարձակ մոտեցում ողջ իրավունքի տեսության հայեցակարգային մոտեցման կառուցման նկատմամբ, ինչին ուղղակիորեն դեռ պատրաստ չէ իրավունքի տեսաբանների հիմնական մասը: Մակայն, վաղ թե ուշ, իրավունքի գերակայության՝ որպես հիմնարար իրավական սկզբունքի տեսական հայեցակարգը հաղթահարելու է այդ անվճռակա նությունը և սկզբունքն իր կայուն և հիմնական տեղն է գրավելու իրավունքի սկզբունքների համակարգում²⁰:

Իրավունքի գերակայության սկզբունքն ունի օբյեկտիվ հիմքեր, սակայն, միաժամանակ իրավունքի սկզբունքներում կենսագործվում են նաև սուբյեկտիվ ընկալումները՝ պայմանավորված հասարակության անդամների բարոյական, իրավական հայացքներով, զգացմունքներով, պահանջներով, արտահայտված տարբեր ուսմունքներում և տեսություններում: Լինելով իրավունքի էության արտահայտություն՝ պոզիտիվ իրավունքը սերտորեն կապված է իրավունքի և որպես դրա անմիջական դրսևորում՝ մարդու բնական իրավունքների հետ:

Իրավունքը չի կորցնում իր գերակայությունը իրավական կարգավորման հետագա գործընթացներում: Իրավական կարգավորման այդպիսի կարգը և դրանից բխող իրավունքի գերակայության սկզբունքի հասկացությունն ունեն ոչ միայն տեսական, այլև գործնական նշանակություն օրենսդրության անընդհատ կատարելագործման և կենսագործման տեսանկյունից: Այդ սկզբունքը ուղղակի ներգործում է իրական իրավունքի զարգացման վրա: Իրավունքի գերակայության սկզբունքի ճանաչումը թույլ է տալիս որոշելու իրավունքի առանձին նորմերի համապատասխանությունը իրավունքին, սահմանադրությանը՝ որպես իրավունքի առաջին պոզիտիվ աղբյուրի, որն ամենաընդհանուր և, ըստ էության, բարձրագույն չափանիշն է իրավունքի և օրենսդրության համապատասխանության հարցում: Միաժամանակ, իրավունքի գերակայության սկզբունքի ճանաչումը հնարավորություն է տալիս դատարաններին ունենալու հստակ չափանիշ իրավական արժեքաբանություն իրականացնելու համար:

Այսպիսով, իրավունքի տեսության մեջ իրավունքի գերակայությունը հանդիսանում է իրավունքի և օրենքի տարբերակմամբ կառուցված և ստեղծված իրավունքի հիմնարար սկզբունք, ինչն ուղղակիորեն ընդունում՝ իրավունքի տեսաբանների (ճիշտ է փոքրաթիվ) մի մասը: Մյուս մասի դիր-

քորոշումն իրավունքի տեսության այս հիմնահարցում իրենից ներկայացնում է իրավունքի գերակայության սկզբունքի ճանաչման անուղղակի, ոչ անմիջական տարբերակը: Լինելով հիմնարար սկզբունք՝ իրավունքի գերակայությունը գործում է իրավական կարգավորման բոլոր փուլերում և իր ներգործությունն է թողնում ինչպես իրավական ընդհանուր սկզբունքների համակարգի, այնպես էլ յուրաքանչյուր սկզբունքի տեսական ու նոմատիվ ձևակերպումների վրա, վերածնելով դրանք, փոխելով դրանց բովանդակային պահանջները: Որպես օրինակ, իրավունքի գերակայության սկզբունքի գործողության հետևանքով օրինականության համընդհանուր սկզբունքը վերածվում է իրավական օրինականության սկզբունքի:

Իրավունքի սկզբունքները կարելի է ենթարկել դասակարգման տարբեր չափանիշներով: Այդպիսին է, օրինակ, հասարակական կյանքի կոնկրետ ոլորտը²¹: Ըստ իրավունքի համակարգի բաղադրատարրերի իրավունքի սկզբունքները դասակարգվում են իրավական ինստիտուտների սկզբունքների, միջինստիտուտային սկզբունքների, իրավունքի ենթաճյուղերի սկզբունքների, իրավունքի ճյուղերի սկզբունքների, իրավունքի միջճյուղային սկզբունքների, ազգային իրավական համակարգերի սկզբունքների, առանձին իրավական ընտանիքների առանձնահատկություններն արտացոլող սկզբունքների և, վերջապես՝ միջազգային իրավունքի սկզբունքների²²:

Գոյություն ունեն նաև իրավունքի սկզբունքների այլ դասակարգումներ, օրինակ՝ իրավաբանական պրակտիկայի սկզբունքներ, անհատի իրավական կարգավիճակի սկզբունքներ, իրավաբանական պատասխանատվության սկզբունքներ և այլն²³: Իրավունքի սկզբունքները դասակարգում են նաև ըստ իրավունքի աղբյուրում ամրագրման եղանակի՝ միջազգային իրավական ակտեր, սահմանադրություններ, սահմանադրական օրենքներ, սովորական օրենքներ, ենթաօրենսդրական ակտեր և այլն:

Իրավունքի սկզբունքների մեկ այլ դասակարգման չափանիշ է համարվում հասարակական հարաբերությունների մակարդակը, որոնք ներգրավված են իրավունքի սկզբունքների կարգավորման տիրույթում: Համաձայն այդ մոտեցման՝ իրավունքի սկզբունքները լինում են համաձայնակային (միջազգային, համաքաղաքակրթական), տարածաշրջանային, ազգային-ներպետական: Վերջիններս, որպես կոնկրետ ներպետական իրավունքի սկզբունքներ, բաժանվում են համաիրավական, միջճյուղային, ճյուղային, ենթաճյուղային և առանձին իրավական ինստիտուտների սկզբունքների²⁴: Այս դասակարգման հեղինակների մոտեցման մեջ մեզ հետաքրքրում է իրավունքի գերակայության սկզբունքի նկատմամբ վերաբերմունքը: Իրավունքի գերակայությունը, ըստ նրանց, համարվում է ազգային իրավական համակարգերի սկզբունք²⁵:

www.lawinstitute.am

Իրավունքի համաքաղաքակրթական (միջազգային, համամարդկային) սկզբունքներն են՝ հումանիզմը, իրավաբանական հավասարությունը, ազատությունը, ժողովրդավարությունը, արդարությունը, օրինականությունը: Ուշադիր դիտարկման դեպքում նկատում ենք, որ այս դասակարգման մեջ, ըստ էության, նկատվում է իրավունքի գերակայության սկզբունքի ոգին, որովհետև թվարկված սկզբունքները հենց այդ գերակայության երաշխիքներն են և այդ սկզբունք երաշխիքներից կարելի է դուրս բերել, ձևակերպել իրավունքի գերակայությունը՝ որպես իրավունքի համաքաղաքակրթական սկզբունք, որը գոյություն ունի և գործում է ինչպես միջազգային իրավունքում և համաշխարհային մասշտաբով, այնպես էլ ազգային-ներպետական իրավական համակարգերում, որպես դրանց ընդհանուր (կամ համընդհանուր) հանրաճանաչ իրավական սկզբունք:

Իրավունքի սկզբունքների հետաքրքիր դասակարգում է տալիս ֆրանսիացի տեսաբան Ժ.Լ. Բերժեյը, ըստ որի՝ իրավունքի սկզբունքները լինում են հիմնարար, որոնք պարտադիր են օրենսդրի և գործադիրի համար, և հասարակ ընդհանուր իրավական սկզբունքներ, որոնք պարտադիր են միայն գործադիր իշխանության մակարդակի համար ու չեն տարածվում օրենսդիր իշխանության վրա²⁶:

Հետևելով այս տրամաբանությանը՝ կարելի է ասել, որ իրավունքի գերակայությունը հիմնարար իրավական սկզբունք է՝ պարտադիր և իրավաստեղծի ու իրավունքը կիրառողի համար:

Այսպիսով, իրավունքի գերակայությունը, որպես իրավունքի սկզբունք ընդհանուր ժողովրդավարական ու համընդհանուր իրավական սկզբունք է, գործում է միջազգային իրավակարգի շրջանակներում, ապահովում է մարդկության բնականոն զարգացման երաշխիքները, ունի հիմնարար և համընդհանուր նշանակություն: Իրավունքի գերակայության համընդհանուր բնութագրիչը նշանակում է, որ այն գործում է իրավունքի բոլոր ոլորտներում, որոշում է իրավունքի ձևավորումը, զարգացումը և կիրառումը: Այն իրավակազմավորման, իրավաստեղծագործության, իրավակազմակերպման, իրավակիրառ գործունեության սկզբունք է, որը միավորում է իրավական կարգավորման բոլոր փուլերը և միաժամանակ արտահայտում է դրանց միասնությունը՝ ապահովելով հասարակական հարաբերությունների իրավաչափությունն ու անհրաժեշտ կայունությունը:

¹ St' u Romashov P.A., Шукшина Е. Г. Право как социальный регулятор.- В кн. Теория государства и права. Под ред. Ромашова Р.А. СПб., Из-во Р. Асланова «Юридический центр пресс» 2005. С. 189. Теория государства и права, Под ред. Корельского В.М. и Перевалова В.Д. М., Издательская группа ИНФРА. М., 1997. С. 237.

² St' u Общая теория государства и права. Академический курс в трех томах /отв. ред. Марченко М.Н. 3-ое изд., перераб. и доп.- М., Норма, 2007. С. 97.

³ St' u Ковачев Д.А. Конституционный принцип: его понятие, реальность и фиктивность / Журнал российского права. 1997. N 9. С. 71.

⁴ St' u Байтин М.И. О принципах и функциях права: новые моменты правоведения. 2000. N 1. С. 4.

⁵ St' u Общая теория государства и права. Академический курс в 2-х томах, под ред. Марченко М.Н. Т. 2. Теория права, М., издательство «Зерцало», 1998. С. 22.

⁶ St' u Гойман В.И. Право в системе нормативного регулирования.- В кн. Общая теория права и государства. Под ред. Лазарева В.В. М., Юристь, 2005. С. 134-135.

⁷ St' u Байтин М.И. Сущность права (Современное нормативное правопонимание на грани двух веков), М., изд. 2-ое, 2005. С. 151.

⁸ St' u Байтин М.И. Сущность права (Современное нормативное правопонимание на грани двух веков), М., изд. 2-ое, 2005. С. 150.

⁹ St' u Իրավունքը ըստ Մ.Ի. Բայտինի համապարտադիր, ձևական-որոշակի նորմերի համակարգ է, որը արտահայտում է հասարակության պետական կամքը, նրա ընդհանուր-մարդկային և դասակարգային բնույթը, հրապարակվում կամ սանկցիավորվում է պետության կողմից և պահպանվում է խախտումներից պետական հարկադրանքի կիրառման հնարավորությամբ, հանդիսանում է հասարակական հարաբերությունների իշխանապաշտոնական կարգավորիչ /տե՛ս Բայտին Մ.Ի. Сущность права (Современное нормативное правопонимание на грани двух веков), М., изд. 2-ое, 2005. С. 80/.

¹⁰ St' u Четвернин В.А. Современная либертарная теория права и государства о типах правопонимания // Труды МГЮА. 2003, N10. С. 88.

¹¹ St' u Скакун О.Ф. Теория государства и права (энциклопедический курс): Харьков: Эспада, 2005. С. 284.

¹² St' u Իրավունքի գերակայությունը, դիտարկելով որպես իրավունքի ընդհանուր սկզբունք, այս հեղինակը այդ սկզբունքի բաղադրատարրեր է ճանաչում՝ մարդու իրավունքների առաջնայնությունը, օրենքի համապատասխանությունը իրավունքին (իրավական օրենքի գերակայություն), իրավական որոշակիությունը, պետական իշխանության սահմանափակում իրավունքով /տե՛ս Բայտին Մ.Ի. Теория государства и права (энциклопедический курс): Харьков: Эспада, 2005. С. 191-192/.

¹³ St' u Карташов В.Н. Принципы права.- в кн. Общая теория государства и права. Академический курс в 3-х томах, отв. ред. Марченко М. Н., 3-ое изд., М., Норма, 2007. С. 104-107.

¹⁴ St' u նույն տեղը էջ 105:

¹⁵ St' u Головистков А.Н., Дмитриев Д.А. Проблемы теории государства и права. М., изд-во ЭКСМО, 2005. С. 374-378.

¹⁶ Այս տեսաբանը իրավունքի ընդհանուր սկզբունքներ է համարում ազատությունը, իրավահավասարությունը, մարդասիրությունը, ժողովրդավարությունը, իրավունքների և պարտականությունների միասնությունը, համոզման և հարկադրանքի զուգակցումը (տե՛ս Теория государства и права. Курс лекций / под ред. Матузова Н.И. и Малько А.В. М., Юристь, 1999. С. 149-152): Օ.Ի. Ֆիրովսկայան

հումանիզմի սկզբունքը դիտարկում է լայն դիրքերից՝ գտնելով, որ այդ գաղափարը ներթափանցում է ամբողջ իրավական համակարգը, օրենսդիր, գործադիր և իրավասահայան գործունեությունը: Դրա սահմանադրական արտահայտությունը նա դիտարկում է ՌԴ Սահմանադրության 2-րդ հոդվածի դրույթը, ըստ որի «Մարդը, նրա իրավունքները և ազատությունները համարվում են բարձրագույն արժեք»:

¹⁷ Այս իրավագետը իրավունքի ընդհանուր սկզբունքները համարելով իրավունքի որակական յուրահատկությունն ամբողջապես արտացոլող համապարտադիր ելակետային նորմատիվ դրույթներ, որպես այդպիսին է համարում հումանիզմը, քաղաքացիների հավասարությունը օրենքի առջև, ժողովրդավարությունը, օրինականությունը (իրավաօրինականությունը), արդարությունը: Վ.Ի. Գոյմանը իրավունքի սկզբունքները դիտարկում է իրավունքի աղբյուր (Տե՛ս Գойман И.В. Принципы права / в кн. Общая теория права и государства. / под ред. Лазарева В.В. 4-ое изд., М., Юристь, 2005. С. 134-137):

¹⁸ Վ.Ի. Լեուշինի տեսակետի համաձայն իրավունքի ընդհանուր սկզբունքներ են համարվում ժողովրդավարությունը, ֆեդերալիզմը, մարդու իրավունքների և ազատությունների առաջնայնությունը, միջազգային իրավունքի համընդհանուր ճանաչված սկզբունքների և նորմերի անմիջական գործողությունը, օրինականությունը, իրավահավասարությունը, սեփականության բոլոր ձևերի հավասարությունը, արդարադատությունը (տե՛ս Леушин В. И., Понятие, сущность и основные признаки права.- в кн. Теория государства и права / отв. ред. Перевалов В.Д. М., Норма, 2006. С. 120-122):

¹⁹ Տե՛ս Ромашов Р.А., Шукшина Е.Г. Принципы права. - в кн. Теория государства и права / под ред. докт. юрид. наук, проф. Ромашова Р.А., СПб., изд-во Р. Асланова «Юридический центр прессы», 2005. С. 189-190.

²⁰ Այսպիսի տեսական կանխագուշակումը հաստատվում է այն փաստով, որ տեսաբանների մեծ մասը կարծում են, որ «իրավունքի ոչ բոլոր սկզբունքներն են բացահայտվել, արտացոլվել և ճանաչվել իրավունքի տեսության կողմից (տե՛ս Тузов Н.А. Правовое регулирование.- в кн. Проблемы теории государства и права. / под ред. Сырых В.М. М., ЭКСМО, 2008. С. 205):

²¹ Տե՛ս Карташов В.Н. Принципы права. - в кн. Общая теория государства и права. Академический курс в 3-х томах / отв. ред. Марченко М.Н. 3-ое изд., М., Норма, 2007. С. 99. Ըստ այս դասակարգման այդ սկզբունքները միաժամանակ կրում են իրավունքի սկզբունքների ազդեցությունը: Համաձայն այդ մոտեցման իրավունքի սկզբունքներն են՝ տնտեսական համակարգի, սոցիալական համակարգի, քաղաքական համակարգի, հոգևոր կյանքի համակարգի և իրավական համակարգի սկզբունքները:

²² Տե՛ս Карташов В.Н. Принципы права. - в кн. Общая теория государства и права. Академический курс в 3-х томах / отв. ред. Марченко М.Н. 3-ое изд., М., Норма, 2007. С. 102.

²³ Տե՛ս Карташов В.Н. Введение в общую теорию правовой системы общества, Ярославль, 1995-1998. Части 2-4:

²⁴ Տե՛ս Скакун О.Ф. Теория государства и права. /энциклопедический курс/. Харьков, Эспада, 2005. С. 283-285.

²⁵ Տե՛ս Ըստ իրավունքի ազգային համակարգի այլ սկզբունքներն են համարվում օրինականությունը, հավասարությունը օրենքի առջև, իրավունքների և պարտականությունների փոխկապվածությունը, պետության և անհատի փոխադարձ պատասխանատվությունը, պատասխանատվությունը միայն մեղքի համար (տե՛ս Скакун О.Ф. Теория государства и права. /энциклопедический курс/. Харьков, Эспада, 2005. С. 284):

²⁶ Տե՛ս Бержель Ж.Л., Общая теория права / под общ. ред. В.И. Даниленко. пер. с фр., М., Издательский дом НОТА –BENE. 2000. С. 174.

РЕЗЮМЕ

Принципиальная важность верховенства права в правовой системе

В этой статье сделана попытка выявить и проанализировать гипотезу, рассматривать верховенство права как принцип права, которое требует найти необходимые современные способы для решения этой теоретической проблемы.

Для решения вышеупомянутого, мы считаем, что необходимо продемонстрировать новые методологические подходы, которые позволят перенести проблемы понимания верховенства закона на новый уровень, делая его наиболее завершенным, соответствующим современному понятию правовых систем и реальности. Один из таких методологических ориентиров является анализ концепции и системы принципа права частности:

а) какого характера правовые принципы, из чего следует, какое значение имеет верховенство права, как принцип законности в системе правового регулирования,

б) каковы принципы права, какое место занимает верховенство закона в этой системе.

в) какую систему принципов права на той же плоскости составляет теория права с верховенством закона .

Исследование сделанное в статье дает полную картину изучения концепции принципа верховенства закона.

SUMMARY

The fundamental importance of rule of law in the legal system

In this article an attempt was made to identify and analyze the right to observe the rule of law principle of hypothesis, which requires to find modern ways for the theoretical solution of the problem. To solve the above mentioned, we believe that it is necessary to demonstrate new methodological approaches that will allow to put on the new level the problems of understanding the priority, making it more complete, corresponding to the development of modern legal systems and realities. One of such methodological guidelines is the analysis of the concept of law principles and of the system, especially:

a) of what character are law principles, from which it will follow what meaning does the rule of law have, as a principle of law in the system of legal regulation,

b) which are the right principles and what place does the rule of law take place in the system.

c) what system do the theory of rule with the rule of law form on the same level and whether it is definitely to consider to be a principle of rule of law.

The research done in the article gives an opportunity to form a complete picture of the concept of the principle of the rule of law.